УДК 343.9:344.13:355.271(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2307-1745.2026.83.25

Кононюк В. С.,
слухач
Національного університету оборони України
імені Івана Черняховського
ORCID :https://orcid.org/0009-0007-4378-3614

ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ВЧИНЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Статтю присвячено комплексному теоретико-кримінологічному дослідженню причин та умов учинення військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. Обґрунтовано актуальність вивчення відповідної проблематики для забезпечення військової дисципліни, збереження особового складу та підтримання належної боєздатності сил оборони України. Наголошено на необхідності відмежування військових кримінальних правопорушень, які посягають на встановлений порядок несення або проходження військової служби, від воєнних злочинів, що мають іншу правову природу. Метою статті є з'ясування причин та умов учинення військових кримінальних правопорушень під час воєнного стану, їх розмежування із супутніми криміногенними факторами, встановлення особливостей взаємодії відповідних чинників, а також визначення практичних напрямів їх своєчасного виявлення, нейтралізації та усунення.

Розкрито співвідношення понять «причина», «умова» та «криміногенний фактор». Причини пов'язано з формуванням криміногенної мотивації військовослужбовця, умови – зі створенням або полегшенням можливостей для її реалізації, а криміногенні фактори визначено як ширше коло явищ і процесів, що впливають на виникнення та інтенсивність ризику протиправної поведінки. Обґрунтовано, що воєнний стан як особливий правовий режим сам по собі не є безпосередньою причиною військових кримінальних правопорушень. Його запропоновано розглядати як специфічне соціально-правове й організаційне середовище, у якому виникають, загострюються та взаємно посилюються окремі криміногенні явища.

Причини, умови та криміногенні фактори систематизовано за трьома взаємопов'язаними рівнями: загальносоціальним, організаційно-управлінським і ситуаційно-особистісним. Доведено доцільність урахування не лише наявності окремих несприятливих обставин, а й послідовності їх накопичення, тривалості, інтенсивності та взаємного впливу. Теоретична новизна дослідження полягає в обґрунтуванні накопичувального і взаємопосилювального механізму формування криміногенного ризику, за якого загальносоціальні фактори створюють несприятливе тло, організаційні недоліки трансформують його у внутрішні ризики військового колективу, особистісні властивості визначають індивідуальну реакцію, а конкретна ситуація сприяє реалізації протиправного рішення.

Практичне значення отриманих результатів полягає у запропонованому ризик-орієнтованому алгоритмі запобігання, який охоплює виявлення криміногенних індикаторів, оцінювання їх сукупного впливу та застосування диференційованих організаційних, психологічних, медичних і правових заходів. Обґрунтовано доцільність періодичного аналізу причин порушень військової дисципліни та формування узагальнених карт криміногенних ризиків військових підрозділів. Наголошено, що оцінювання ризиків не повинно спричиняти стигматизацію військовослужбовців або використовуватися як автоматична підстава для застосування юридичної відповідальності.

Ключові слова: військові кримінальні правопорушення; воєнний стан; причини правопорушень; умови правопорушень; криміногенні фактори; військова дисципліна; запобігання правопорушенням.

Постановка проблеми. Запровадження в Україні правового режиму воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією російської федерації зумовило істотну трансформацію суспільних відносин, системи державного управління та умов функціонування сил оборони. Воєнний стан як особливий правовий режим передбачає надання органам державної влади та військовому командуванню спеціальних повноважень, необхідних для відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки [1]. За таких обставин належний стан військової дисципліни, правопорядку та керованості військових формувань набуває визначального значення для підтримання їхньої боєздатності й ефективного виконання завдань за призначенням.

Водночас тривалі бойові дії, збільшення чисельності сил оборони, залучення до військової служби осіб із різним рівнем підготовки та мотивації, інтенсивне службове навантаження, тривале перебування в умовах небезпеки, втрати особового складу, психоемоційне виснаження та послаблення звичних соціальних зв'язків створюють специфічне середовище криміногенних ризиків. У ньому недоліки організації служби та військового управління можуть поєднуватися із соціально-психологічними й індивідуальними проблемами військовослужбовців, утворюючи причини протиправної поведінки або умови, що сприяють її реалізації. Відповідні діяння за наявності передбачених законом ознак утворюють військові кримінальні правопорушення, поняття та систему яких закріплено у розділі XIX Особливої частини Кримінального кодексу України [2].

Наукове осмислення зазначеної проблематики не може обмежуватися кримінально-правовим аналізом ознак відповідних складів або констатацією кількісних змін військової злочинності. Виявлення окремих причин та умов учинення військових

кримінальних правопорушень також не забезпечує цілісного пояснення відповідної протиправної поведінки, якщо такі явища розглядаються ізольовано одне від одного. Актуальним залишається встановлення зв'язків між різними групами криміногенних факторів, послідовності їх накопичення та механізму, за якого несприятливе поєднання зовнішніх обставин і особистісних характеристик військовослужбовця трансформується у конкретне кримінальне правопорушення.

Воєнний стан у цьому контексті недоцільно визнавати самостійною та безпосередньою причиною протиправної поведінки. Він становить особливе соціально-правове й організаційне середовище, у якому окремі негативні явища виникають, загострюються або набувають взаємопосилювального характеру. Тому однакові зовнішні обставини можуть зумовлювати різні поведінкові реакції залежно від організації військової служби, змісту управлінських рішень, стану міжособистісних відносин у підрозділі, психологічного стану військовослужбовця та конкретної життєвої ситуації.

З огляду на це існує потреба у комплексному дослідженні причин та умов учинення військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану, їх розмежуванні із супутніми криміногенними факторами та встановленні механізму взаємодії відповідних явищ. Практична необхідність такого дослідження полягає у переході від переважно реактивного кримінально-правового реагування до своєчасного виявлення й нейтралізації криміногенних ризиків у військових колективах. Це створює підґрунтя для розроблення диференційованих організаційних, соціально-психологічних і правових заходів запобігання, спрямованих одночасно на забезпечення військової дисципліни, збереження особового складу та підтримання належної боєздатності сил оборони.

Стан дослідження. Окремі кримінально-правові та кримінологічні аспекти військових кримінальних правопорушень досліджувалися у працях вітчизняних учених. Н. В. Коломієць та А. В. Бровко проаналізували поняття, види, об'єктивні й суб'єктивні ознаки відповідних кримінальних правопорушень [3, с. 574–578]. О. М. Артеменко здійснив кримінологічне дослідження злочинів проти порядку проходження військової служби, передбачених статтями 407–409 КК України [4]. Кримінологічну характеристику злочинності у Збройних Силах України та напрями її запобігання розкрили Н. А. Дмитренко й О. О. Шкута [5]. Особливості детермінації військових кримінальних правопорушень безпосередньо досліджували О. О. Авдєєв, О. С. Гораш та І. С. Поляков [6, с. 51–63]. Концептуальні положення військової кримінології розвинуто у працях В. В. Сокуренка [7, с. 343–347] та М. І. Карпенка [8].

Водночас недостатньо з'ясованими залишаються критерії розмежування причин, умов і супутніх криміногенних факторів військових кримінальних правопорушень, механізм їх взаємодії та особливості прояву в умовах тривалого воєнного стану. Неоднозначним є й визначення місця воєнного стану в такому механізмі: як безпосередньої причини протиправної поведінки або як особливого середовища, у якому виникають і посилюються криміногенні ризики. Зазначене зумовлює необхідність подальшого дослідження порушеної проблематики.

Мета статті полягає у з'ясуванні причин та умов учинення військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану, розмежуванні їх із супутніми криміногенними факторами, встановленні особливостей взаємодії відповідних чинників, а також визначенні практичних напрямів їх своєчасного виявлення, нейтралізації та усунення.

Виклад основного матеріалу. Насамперед визначення причин та умов учинення військових кримінальних правопорушень потребує уточнення предмета дослідження. Відповідно до статті 401 КК України військовими визнаються передбачені розділом XIX Особливої частини КК України кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені спеціально визначеним колом суб'єктів [2]. Отже, військові кримінальні правопорушення необхідно відмежовувати від воєнних злочинів, які посягають на встановлений міжнародним гуманітарним правом порядок ведення збройного конфлікту. Відмінність між ними полягає не лише в об'єкті посягання, а й у колі суб'єктів, правовій природі та підставах кримінальної відповідальності. Тому в межах цього дослідження йдеться саме про кримінально протиправні посягання на порядок несення або проходження військової служби.

Для з'ясування їх походження важливе значення має розмежування понять «причина», «умова» та «криміногенний фактор». У кримінології причинами злочинності переважно визнаються негативні соціальні явища і процеси, які породжують або формують кримінально протиправну поведінку, тоді як умови самі по собі її не спричиняють, але створюють можливості для виникнення, посилення чи реалізації відповідних причин [9, с. 29–52]. Причина, таким чином, пов'язана передусім із формуванням криміногенної мотивації, а умова забезпечує або полегшує перехід від такої мотивації до конкретного діяння.

Поняття «криміногенний фактор» має ширший зміст і може охоплювати явища, процеси та обставини, які впливають на стан, структуру або динаміку військової злочинності, однак не завжди перебувають із конкретним правопорушенням у безпосередньому причинному зв'язку. Вони можуть характеризувати середовище виникнення криміногенних ризиків, посилювати дію причин, створювати сприятливі умови або свідчити про ймовірність протиправної поведінки. Саме тому механічне об'єднання всіх несприятливих явищ під назвою «причини» є методологічно неточним і не дає змоги визначити, на який елемент механізму протиправної поведінки повинні спрямовуватися запобіжні заходи.

Разом із тим розмежування зазначених категорій не є абсолютним. Те саме явище залежно від рівня дослідження, конкретної ситуації та характеру його зв'язку з поведінкою військовослужбовця може виступати причиною, умовою або супутнім фактором. Наприклад, тривале психоемоційне виснаження здатне впливати на формування мотиву ухилення від військової служби, а відсутність своєчасної психологічної допомоги створює умови для поглиблення такого стану та реалізації відповідного наміру. Неналежна організація контролю, своєю чергою, не породжує бажання самовільно залишити військову частину, але може полегшити його реалізацію.

Причини та умови військових кримінальних правопорушень мають складну соціальну природу. Вони охоплюють як загальні негативні процеси, властиві злочинності загалом, так і специфічні явища, зумовлені особливостями військової служби: відносинами влади й підпорядкування, підвищеними вимогами до дисципліни, обмеженнями прав і свобод військовослужбовців, постійним ризиком для життя і здоров'я, інтенсивним фізичним та психологічним навантаженням. Саме поєднання загальносо-

ціальних та спеціальних військово-службових чинників утворює середовище, у якому формується і реалізується конкретна протиправна поведінка. На комплексний характер детермінації військової злочинності обґрунтовано звертається увага й у спеціальних кримінологічних дослідженнях [5; 6; 8].

Окремого уточнення потребує роль воєнного стану. Відповідно до законодавства він є особливим правовим режимом, запровадження якого спрямоване на відсіч збройній агресії та забезпечення національної безпеки [1]. Тому воєнний стан як юридичний режим сам по собі не слід визнавати причиною військових кримінальних правопорушень. Криміногенного значення можуть набувати пов'язані з війною соціальні, організаційні та психологічні процеси: тривале перебування в бойових умовах, виснаження, втрата побратимів, невизначеність строків служби, сімейні проблеми, недоліки комплектування, підготовки, управління та психологічного супроводу.

Таким чином, воєнний стан доцільно розглядати як особливе соціально-правове й організаційне середовище, у межах якого змінюються інтенсивність, співвідношення та механізм дії конкретних причин і умов військових кримінальних правопорушень. Такий підхід дає змогу уникнути спрощеного пояснення військової злочинності самим фактом війни та спрямовує дослідження на встановлення тих негативних явищ, які можуть бути усунені, послаблені або нейтралізовані засобами кримінологічного запобігання.

Ураховуючи складну природу досліджуваного явища, причини та умови вчинення військових кримінальних правопорушень доцільно розглядати на трьох взаємопов'язаних рівнях: загальносоціальному, організаційно-управлінському та ситуаційно-особистісному. Такий поділ дає змогу не лише систематизувати криміногенні фактори, а й установити їхню роль у формуванні мотивації військовослужбовця та створенні можливостей для її реалізації.

До першого, загальносоціального, рівня належать наслідки тривалої збройної агресії, які впливають на суспільство загалом і на військове середовище зокрема. Йдеться про загальну соціальну напруженість, економічну нестабільність, вимушене переміщення населення, руйнування звичних соціальних зв'язків, тривалу розлуку військовослужбовців із сім'ями, невизначеність життєвих перспектив та інформаційно-психологічний вплив противника. Ці обставини здебільшого не породжують конкретного військового кримінального правопорушення безпосередньо, проте утворюють несприятливе тло, на якому посилюється дія інших криміногенних чинників. Тому їх доцільно характеризувати переважно як фонові умови або криміногенні фактори загального рівня.

Другий рівень охоплює організаційно-управлінські причини та умови, пов'язані з комплектуванням військових формувань, підготовкою особового складу, організацією проходження служби та реалізацією командних повноважень. У спеціальних кримінологічних дослідженнях до обставин, які можуть негативно впливати на стан правопорядку у військах, віднесено недоліки професійного добору й підготовки військовослужбовців, неналежну організацію профілактичної роботи, проблеми соціального забезпечення, несприятливі міжособистісні відносини та недостатню ефективність психологічного супроводу [4; 5; 8]. В умовах воєнного стану значення цих обставин може посилюватися внаслідок збільшення службового та бойового навантаження, скорочення часу на адаптацію особового складу, тривалого перебування військовослужбовців у небезпечному середовищі та обмежених можливостей для їх повноцінного відновлення.

Організаційні недоліки здебільшого не породжують кримінально протиправну поведінку безпосередньо, а створюють умови для формування або реалізації відповідної мотивації. Водночас їх тривале поєднання може посилювати відчуття соціальної ізоляції, несправедливості чи відчуження від військового колективу. А. М. Лазаренко та М. І. Максименко до факторів, які мають ураховуватися під час запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби, відносять умови проходження служби, постійне психологічне навантаження, стресові ситуації, відчуття небезпеки, міжособистісні конфлікти у військовому підрозділі, попередні дисциплінарні порушення та інші поведінкові індикатори [12]. Наведене підтверджує необхідність оцінювати не ізольований управлінський недолік, а його тривалість, повторюваність і взаємодію з іншими обставинами.

Третій рівень становлять ситуаційно-особистісні причини й умови. Вони охоплюють особливості мотивації, ціннісних орієнтацій, правосвідомості, вольових якостей та психоемоційного стану військовослужбовця, а також конкретну ситуацію, в якій приймається і реалізується протиправне рішення. В. В. Журавель на підставі аналізу судових рішень, кримінально-правової статистики та матеріалів інтерв'ювання військовослужбовців, які вчинили діяння, передбачене статтею 407 КК України, виокремлює страх за життя, фізичне і психологічне виснаження, низьку стресостійкість, адиктивні залежності, а також прояви правового та морального нігілізму [11, с. 48–55]. Отже, твердження про значення таких факторів принаймні щодо самовільного залишення військової частини або місця служби має не лише теоретичне, а й емпіричне підґрунтя.

До ситуаційних умов можуть належати гострий конфлікт із командиром або співслужбовцями, отримання інформації про складні сімейні обставини, безпосереднє очікування участі у бойовому завданні, відсутність своєчасної психологічної допомоги або фактична можливість залишити місце служби. Такі обставини не обов'язково формують стійку криміногенну мотивацію, проте можуть актуалізувати вже накопичене психоемоційне напруження чи намір ухилитися від виконання обов'язків військової служби. Значення соціальних і міжособистісних відносин, конфліктів із командирами або співслужбовцями, стресових ситуацій та відчуття небезпеки для оцінювання ризику самовільного залишення місця служби відзначають також А. М. Лазаренко та М. І. Максименко [12].

Співвідношення відповідних причин та умов залежить від виду військового кримінального правопорушення. Наявні емпіричні матеріали найбільшою мірою підтверджують їх значення для правопорушень проти порядку проходження військової служби, насамперед самовільного залишення військової частини або місця служби та дезертирства [4; 11]. При цьому самовільне залишення місця служби може бути пов'язане з наміром тимчасово ухилитися від виконання службових обов'язків, тоді як обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони дезертирства є мета ухилитися від військової служби. Тому однакові зовнішні обставини можуть мати різне криміногенне значення залежно від спрямованості умислу особи.

Щодо непокори, невиконання наказу, порушення правил поводження зі зброєю, недбалого ставлення до військової служ-

би та інших правопорушень розділу XIX Особливої частини КК України перелічені фактори не можуть автоматично визнаватися типовими. Їх причинне або зумовлювальне значення має встановлюватися окремо з урахуванням об'єктивних і суб'єктивних ознак відповідного діяння. Зокрема, конфлікт із командиром може мати значення для механізму непокори, однак сам факт конфлікту ще не підтверджує наявності причинного зв'язку з відмовою виконати наказ. Такий підхід дозволяє уникнути необґрунтованого поширення результатів досліджень правопорушень, передбачених статтями 407 і 408 КК України, на всю систему військових кримінальних правопорушень.

Встановлення причин та умов військових кримінальних правопорушень має практичне значення лише за умови, що отримані результати можуть бути використані для своєчасного запобіжного впливу. Застосування переважно каральних заходів після вчинення правопорушення не усуває обставин, які його зумовили, а тому не виключає повторення аналогічних випадків у тому самому підрозділі. З огляду на це запобігання повинно охоплювати не лише реагування на порушення військової дисципліни, а й раннє виявлення, оцінювання та нейтралізацію криміногенних ризиків.

Науковці обґрунтовано пов'язують запобігання військовій злочинності з удосконаленням організації служби, належним соціальним захистом військовослужбовців, підвищенням рівня їхньої правосвідомості, психологічним супроводом та індивідуальною роботою з особами групи ризику [8; 10]. Разом із тим ефективність відповідних заходів залежить від їх своєчасності та відповідності конкретному рівню криміногенного впливу. Тому доцільно використовувати ризик-орієнтований алгоритм, який включає три послідовні етапи: виявлення криміногенних індикаторів, оцінювання ступеня ризику та застосування диференційованих заходів реагування.

На першому етапі необхідно виявляти не лише порушення військової дисципліни, а й обставини, які можуть передувати формуванню протиправного наміру. До організаційних індикаторів належать надмірне службове або бойове навантаження, тривала відсутність відпочинку, повторювані конфлікти в підрозділі, істотні недоліки комунікації, численні обґрунтовані скарги, формальний характер психологічної та виховної роботи. Індивідуальними індикаторами можуть бути різка зміна поведінки військовослужбовця, самоізоляція, втрата мотивації, систематичні дисциплінарні порушення, ознаки психоемоційного виснаження, повідомлення про складні сімейні обставини, зловживання алкоголем або іншими психоактивними речовинами. Окремий індикатор не слід автоматично розцінювати як свідчення схильності особи до вчинення правопорушення. Запобіжне значення має їх поєднання, повторюваність та посилення протягом певного часу.

На другому етапі здійснюється оцінювання криміногенного ризику. Його доцільно проводити з урахуванням кількості виявлених факторів, тривалості їх дії, ступеня інтенсивності, наявності конкретної конфліктної ситуації та доступності законних способів розв'язання проблеми. Для практичного використання може бути запроваджено три рівні ризику. Низький рівень характеризується наявністю окремих нестійких факторів без виражених змін у поведінці військовослужбовця. Середній рівень передбачає поєднання кількох тривалих несприятливих обставин із проявами демотивації, виснаження або конфліктності. Високий рівень має місце тоді, коли накопичені фактори супроводжуються конкретними висловлюваннями чи діями, що можуть свідчити про намір ухилитися від служби, не виконати наказ або вчинити інше правопорушення.

Таке оцінювання не повинно перетворюватися на неформальне обвинувачення, засіб стигматизації військовослужбовця чи автоматичну підставу для застосування дисциплінарного стягнення. Його призначення полягає у визначенні необхідності та характеру допомоги. Відомості про психологічний стан і особисті обставини військовослужбовця мають використовуватися з дотриманням вимог законодавства, конфіденційності та поваги до людської гідності.

Третій етап охоплює диференційоване реагування. За низького рівня ризику достатніми можуть бути індивідуальна бесіда, роз'яснення прав та обов'язків, спостереження за динамікою поведінки й покращення комунікації в підрозділі. Середній рівень потребує залучення психолога, врегулювання службового конфлікту, перевірки обґрунтованості скарг, корегування навантаження, надання відпочинку або іншої допомоги в межах установленого порядку. За високого рівня ризику необхідне невідкладне комплексне реагування командування, психологічної та медичної служб, а за наявності законних підстав – Військової служби правопорядку та інших компетентних органів. При цьому вжиті заходи мають відповідати реальному характеру загрози й не виходити за межі повноважень відповідних суб'єктів.

Зміст запобіжного впливу необхідно узгоджувати з рівнем причин та умов. Загальносоціальні фактори потребують належного соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей. Організаційно-управлінські умови мають нейтралізуватися шляхом удосконалення комплектування, підготовки, розподілу навантаження, ротації, внутрішньої комунікації та контролю за управлінськими рішеннями. Соціально-психологічні й індивідуальні причини потребують доступної психологічної, медичної, правової та, за бажанням особи, духовної підтримки, а також індивідуальної профілактичної роботи.

Доцільним є запровадження у військових підрозділах періодичного кримінологічного аналізу порушень дисципліни та військових кримінальних правопорушень. Такий аналіз має бути спрямований не на формальний пошук винних серед посадових осіб, а на виявлення повторюваних організаційних недоліків. За його результатами може складатися карта криміногенних ризиків підрозділу, яка міститиме узагальнені відомості про характер навантаження, поширені конфлікти, доступність психологічної допомоги, стан дисципліни та повторювані причини звернень військовослужбовців. У карті не повинні без необхідності відображатися персональні медичні або інші чутливі дані.

Отже, практичне запобігання військовим кримінальним правопорушенням доцільно будувати як безперервний процес: виявлення криміногенних індикаторів – оцінювання їх сукупного впливу – вибір диференційованих заходів – перевірка результатів реагування. Запропонований підхід дає можливість перенести акцент із реагування на вже вчинене правопорушення на усунення причин та умов, які передують його вчиненню. Його застосування сприятиме не лише зміцненню військової дисципліни, а й збереженню особового складу, підвищенню довіри до командування та підтриманню боєздатності військових формувань.

Висновки. За результатами дослідження досягнуто поставленої мети: з'ясовано зміст причин та умов учинення військових кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану, розмеж-

овано їх із супутніми криміногенними факторами, встановлено особливості взаємодії відповідних чинників і визначено практичні напрями їх своєчасного виявлення та нейтралізації. Причини безпосередньо впливають на формування криміногенної мотивації військовослужбовця, умови сприяють її виникненню або реалізації, тоді як криміногенні фактори характеризують ширше середовище формування ризику протиправної поведінки.

Установлено, що військові кримінальні правопорушення в умовах воєнного стану переважно є наслідком не ізольованої обставини, а накопичувальної та взаємопосилювальної дії факторів різних рівнів. Водночас воєнний стан як особливий правовий режим сам по собі не є безпосередньою причиною таких правопорушень. Він становить специфічне соціально-правове й організаційне середовище, у якому виникають або загострюються негативні явища, пов'язані з тривалістю бойових дій, організацією військової служби, службовим навантаженням, психоемоційним станом та особистими обставинами військовослужбовців.

Причини, умови та криміногенні фактори систематизовано на загальносоціальному, організаційно-управлінському та ситуаційно-особистісному рівнях. Додатковим результатом дослідження стало встановлення функціональної рухливості відповідних чинників: те саме явище залежно від рівня аналізу, конкретної ситуації та характеру його зв'язку з поведінкою військовослужбовця може виступати причиною, умовою або супутнім криміногенним фактором.

Наукова новизна полягає у конкретизації багаторівневого механізму причин та умов військових кримінальних правопорушень під час тривалого воєнного стану, розмежуванні криміногенної ролі правового режиму воєнного стану та пов'язаних із війною соціальних, організаційних і психологічних процесів. Внеском дослідження у вирішення відповідної кримінологічної проблеми є поєднання трирівневої системи чинників із послідовністю раннього запобіжного реагування.

Практична цінність результатів полягає у можливості застосування запропонованого ризик-орієнтованого алгоритму, що охоплює виявлення криміногенних індикаторів, оцінювання їх сукупного впливу та вибір диференційованих заходів реагування. Перспективним є розроблення й апробація критеріїв оцінювання рівнів криміногенного ризику, аналіз їх ефективності на матеріалах судової та військово-службової практики, а також конкретизація причин і умов окремих видів військових кримінальних правопорушень.

Література:

1. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19 (дата звернення: 08.09.2026).
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 08.09.2026).
3. Коломієць Н. В., Бровко А. В. Кримінально-правова характеристика військових кримінальних правопорушень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 574–578. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.97.
4. Артеменко О. М. Злочини проти порядку проходження військової служби: кримінологічне дослідження : монографія / наук. ред. В. В. Голіна. Харків : Право, 2019. 224 с.
5. Дмитренко Н. А., Шкута О. О. Злочинність у Збройних Силах України: кримінологічна характеристика та запобігання : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 186 с.
6. Авдєєв О. О., Гораш О. С., Поляков І. С. Особливості детермінації військових кримінальних правопорушень. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2023. № 2 (29). С. 51–63. URL: https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.03. (дата звернення: 09.09.2026).
7. Сокуренко В. В. Військова кримінологія та необхідність її розроблення в умовах нинішнього дня. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 7. С. 343–347. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-7/82. (дата звернення: 10.09.2026).
8. Карпенко М. І. Військова кримінологія: кримінологічні аспекти запобігання і протидії військовій злочинності : наук.-практ. посіб. / наук. ред. П. П. Богуцький. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 240 с.
9. Кримінологія : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 440 с.
10. Коломієць Н. В., Сосєдка С. В. Запобігання вчиненню військових кримінальних правопорушень (в контексті ст. 402, 407, 408 КК України). *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 4. С. 515-519. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.86. (дата звернення: 10.09.2026).
11. Журавель В. В. Кримінологічна характеристика особи військовослужбовця, що самовільно залишив військову частину або місце служби. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2025. Вип. 90, ч. 4. С. 48–55. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.4.6. (дата звернення: 10.09.2026).
12. Лазаренко А. М., Максименко М. І. Кримінологічне профілювання як методика запобігання самовільному залишенню військової частини та місця служби. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. URL: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.125. (дата звернення: 10.09.2026).

Kononiuk V. Causes and circumstances of military criminal offenses under martial law

Summary. The article presents a comprehensive criminological examination of the causes and conditions of military criminal offenses committed under martial law. The relevance of the research is substantiated by the need to maintain military discipline, preserve personnel, and ensure the appropriate combat capability of the Defence Forces of Ukraine. Particular attention is paid to distinguishing military criminal offenses, which infringe upon the legally established order of military service, from war crimes, which have a different legal nature. The purpose of the article is to identify the causes and conditions of military criminal offenses committed under martial law, distinguish them from related criminogenic factors, determine the specific features of their interaction, and develop practical approaches to their timely detection, neutralisation, and elimination.

The relationship between the concepts of "cause", "condition", and "criminogenic factor" is examined. Causes are associated with the formation of a service member's criminogenic motivation; conditions create or facilitate opportunities for its practical implementation; and criminogenic factors encompass a broader range of phenomena and processes affecting the emergence and intensity of the risk of unlawful conduct. It is substantiated that martial law, as a special legal regime, should not in itself be regarded as a direct cause of military criminal offenses. Instead, it is proposed to view martial law as a specific social, legal, and organisational environment in which certain criminogenic phenomena arise, intensify, and reinforce one another.

The causes, conditions, and criminogenic factors of military criminal offenses are systematised at three interrelated levels: general social, organisational and managerial, and situational and personal. The research demonstrates that criminological analysis should consider not only the presence of particular adverse circumstances but also the sequence of their accumulation, their duration and intensity, and the nature of their interaction. The theoretical novelty of the study consists in substantiating a cumulative and mutually reinforcing mechanism of criminogenic risk formation. Within this mechanism, general social factors create an adverse background; organisational and managerial deficiencies transform that background into risks within a military unit; personal characteristics determine the service member's individual response; and a particular situation facilitates the implementation of an unlawful decision.

The practical significance of the findings lies in the proposed risk-oriented prevention algorithm, which includes identifying criminogenic indicators, assessing their combined impact, and applying differentiated organisational, psychological, medical, and legal measures. The article substantiates the expediency of periodically analysing the causes and conditions of military discipline violations and developing consolidated criminogenic risk maps for military units. Such instruments may facilitate the early identification of recurring organisational deficiencies, conflicts, excessive workload, psychological exhaustion, and other circumstances that increase the likelihood of unlawful conduct. It is emphasised that risk assessment should be preventive and supportive rather than punitive. It must not lead to the stigmatisation of service members or be used as an automatic basis for disciplinary or criminal liability. The proposed approach shifts the focus from responding to an offense after its commission to the timely identification and neutralisation of the circumstances preceding it.

Key words: military criminal offenses; martial law; causes of offenses; conditions of offenses; criminogenic factors; military discipline; crime prevention.

Використання штучного інтелекту. Під час підготовки статті інструменти штучного інтелекту не використовувалися.

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 04.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 01.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 09.11.2026